

ДВАТА ГОЛЕМИ ВЪНШНИ ЗАЕМА, ПОЛУЧЕНИ ОТ ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА АНДРЕЙ ЛЯПЧЕВ

Мартин Вачев

Abstract: This article follows the attempts of the Bulgarian government led by the Prime Minister Andrey Lyapchev to solve the everlasting refugee crisis, caused by the provisions of Treaty Of Neuilly-sur-Seine from 1919 which forced the Kingdom of Bulgaria to cede several territories whose main population were Bulgarians. Aside from that, one of the most pressing issues that Lyapchev's cabinet had to address was the financial situation of the country which was continually unstable since the First World War ended. Thus came the idea to seek help from the League of Nations' Financial Committee which was asked to fund Bulgaria with a loan intended to help the country to create adequate conditions for the waves of refugees that continued to arrive from the ceded lands to be settled. After this loan was granted and 1926 and executed successfully, in 1928 Bulgaria asked the League of Nations to grant another loan to the country which was planned to help stabilizing the financial situation and the state of the Kingdom's national currency. The main focus of the article are the negotiations for those loans – the Refugee loan of 1926 and the Stabilization loan of 1928 both of which were instrumental for the successful attempts of Lyapchev's consecutive cabinets to improve the overall socio-economic state of the country.

Keywords: Bulgaria, Andrey Lyapchev, interwar period, politics, League of Nations, Democratic Alliance, loans

Андрей Ляпчев поема поста министър-председател на 4 януари 1926 г. в извънредно критичен за българската държава момент. Въпреки усилията на всички управлявали през периода 1919-1926 г., вследствие от тежките поражения във войните, водени в периода 1912-1918 г. и последвалите катастрофални последици във финансов, политически и най-вече териториален план, страната продължава да се в намира в безкрайно трудно положение. Това се вижда както във вътрешнополитически план, така и в международните отношения. От една страна икономиката е съсипана заради шестгодишния военновременен период. Обстановката вътре в страната се утежнява допълнително и от случилото се през пролетта на 1928 г. земетресение. До ден днешен то остава едно от най-разрушителните в новата българска история¹. Освен това, като част от победения лагер в ПСВ, България губи ключови територии и съответно население, наложени са ѝ непосилни репарации, на практика се

¹ Вж. частта за Стабилизационния заем

оказва в абсолютна дипломатическа изолация и е обкръжена от изключително зле настроени съседи, всички те в лагера на победителите, които не крият враждебното си отношение и огромните си претенции към Царството. Последица от всичко това е нарастване на напрежението в обществото, като по време на управлението на проф. Ал. Цанков за малко не се стига до гражданска война². Принудени да управляват в такава тежка ситуация, Ан. Ляпчев и кабинетът му правят всичко възможно да вдигнат на крака българската държава. Трябва да признаем, че през тези почти пет години и половина, в които бившият демократ остава премиер, са постигнати немалко положителни резултати в тази насока. Веднага след идването му на власт се прекратяват масираните сблъсъци между силите на т.нар. „червен“ и „бял“ терор (командвани съответно от комунистите и режима на проф. Ал. Цанков). Освен това е дадена амнистия на противниците на Сговора и на военните, за да *„се пристъпи към облекчение участието на ония нещастници, които увлечени в нелегални борби на аномалното време, днес пъшкат в затворите или скитат немилни-недраги в чужбина“*³. Заявява се стремеж към съживяване на икономиката чрез редица радикални мерки като бюджетни икономии, стабилизиране на българската валута, даването на концесии, създаване на Българската ипотечна банка (БИБ) за улеснение даването на кредити, заздравяване на Българската земеделска банка (БЗБ), повишаване на чиновническите заплати и др. Също така се обръща сериозно внимание на проблема с бежанците⁴. В международен план правителството води балансирана и гъвкава външна политика, която позволява да се преодолеят международната изолация и всеобщата неприязън към България сред страните от Антантата. Това дава шанс на Царството да осъществи някои доста важни от икономическа гледна точка постижения. Като най-основни можем да изтъкнем предоговарянето на репарационния дълг⁵, както и получаването на два жизненоважни заема, спомогнали за нормализиране финансовото положение на страната в тези трудни условия – Бежанския от 1926 г. и Стабилизационния от 1928 г. Именно последните са и основната тема на настоящата статия.

Бежанският заем от 1926 г.

Непрекъснато увеличаващият се брой на прииждащи бежанци от загубените с Ньойския договор територии, утежняват още повече положението и на без това маломощената от войните българска държава. Освен при управлението на БЗНС се стига до очевидния извод, че бежанският проблем може да бъде решен единствено чрез стабилна

² Сред някои изследователи на периода битува мнението, че остропротивопоставянето между управляващия режим и нелегалната комунистическа партия следва да бъде определено именно така.

³ Ст.дн. на XXI ОНС, III р.с., зас. 37 от 5.I.1926, с.623 – 624

⁴ Вж. частта за Бежанския заем.

⁵ Второ подред, след 1923 г.

финансова „инжекция“ отвън. Правителството на земеделците прави сондажи по въпроса сред международни финансови среди, но никоя банкова институция не се наема да вложи пари, макар и под формата на кредит, в една държава, разкъсвана от толкова проблеми, с абсолютно съсипана икономика и натоварена с убийствени репарационни дългове. След Деветоюнския преврат от 1923 г. новият премиер Цанков възприема друга линия по въпроса. Той се обръща не към финансистите и банкери, а директно към Обществото на народите (ОН). Главните въпроси са два. Първият е същият както досега – заем за посрещане разходите по настаняване на прииждащите от отнетите територии българи^{6 7}. Вторият е да се помогне на българската държава да ограничи този поток. По първия призив не е постигнат дори и минимален успех. Великите сили (и най-вече Великобритания) нямат доверие на Цанков, чието управление се смята за компрометирано и съответно отказват дори и да обсъждат едно евентуално отпускане на финансови средства на българите⁸. Като причини за този отказ се изтъкват спорната личност на премиера, остро политическо противопоставяне и методите, чрез които се решават въпросите, свързани с него, множеството атентати и убийства и жестоките репресии, извършвани от близки на властта структури. По второто искане, отправено към ОН, е постигната една пирова победа. На 29 септември 1924 г. е подписан протоколът „Калфов-Политис“ (по имената на българския външен министър Христо Калфов и гръцкия му колега Никола Политис), с който всяка от страните се ангажира да покровителства съответното малцинство, живеещо на нейна територия. Гръцката държава отказва да ратифицира документа и притока на бежанци от Егейска Македония и Беломорска Тракия отново се засилва⁹.

Поемането на министър-председателския пост от Ан. Ляпчев и наченатият нов подход при решаването на вътрешнополитическите проблеми не остават незабелязани сред Великите сили. Те (и по-специално Великобритания) не скриват задоволството си от това, че в София най-сетне е дошло на власт едно правителство, в което надмощие имат привържениците на традиционната демократична система и което е готово да води по-либерална икономическа политика. Позитивите от тази промяна в отношението към България не закъсняват¹⁰. Още през февруари новият външен министър Ат. Буров започва преговори с английското правителство за емитиране на заем, предназначен за справяне с бежанския проблем. Резултатите са благоприятни и българските управляващи вече могат официално да внесат въпроса за обсъждане в ОН. Освен Англия, Италия също гледа много

⁶ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 47

⁷ Официалната молба е депозирана на 24 септември 1925 г.

⁸ Димитров, Ил., Българо-италиански политически отношения 1922 – 1943, София, 1996, с.69

⁹ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 45

¹⁰ Божинов, В., Земното кълбо не престава се върти, ако ние и да спим, София, 2005, с. 163

благосклонно на идеята за такъв един заем и въпреки незавидното си финансово положение, също е готова да се включи с известна сума¹¹.

На 3 май 1926 г. управляващият легацията в Берн Д. Миков връчва на главния секретар на ОН Е. Дръмънд изложение на българското правителство. В него се обосновава необходимостта от получаване на заема и се уточняват размерът му, както и плановете за използването му. В документа се казва, че досега държавата е устроила около 14 000 бежански семейства, 5000 от които с недостатъчно количество земя за оцеляване, но има още около 24 000 семейства, за които не е направено нищо, поради финансовата невъзможност на страната¹². По изчисления на българския кабинет сумата, нужна за качественото справяне с бежанския въпрос е минимум 3 милиона британски лири. 1 700 000 от тях ще се раздадат на семействата за закупуване на земеделски инвентар и построяване на жилище (по 70 лири на семейство). Други 700 000 ще се вложат във водоснабдяване и пресушаване на заблатени земи, за да се „отвори“ още място за нови постройки, в които да се нанесат част от новопристигналите. Останалата сума ще бъде приспадната за разноски по емисията и за други необходими неща, свързани с настаняването на бежанците. С оглед неотложната нужда от задействане на плановете за справяне с проблема и предвид настъпващия летен сезон, българските представители отправят към Съвета три призива, считани от Царството за основополагащи за успеха на акцията: 1. Едновременно с решението за отпускане на заема да предвиди аванс от около 1 милион лири, за да се започне с настаняването на неоземлените още в най-кратки срокове (по възможност още през същия този месец юни); 2. При процедурите, свързани с отпускането, използването и обслужването на заема да се използват съществуващите български институции, като например Дирекцията за трудово-поземлена собственост, БЗБ и т.н.; 3. Да не се създава сложен контролен механизъм. Ан. Ляпчев и колегите му от Министерския съвет са уверени, че ако ОН просто изпрати свой пълномощник с право на окончателно решение, това ще е повече от достатъчна форма на контрол¹³.

За да се ускори работата по запознаване на Съвета с реалната ситуация, българите предлагат той да изпрати у нас свой представител, който да получи необходимата информация от първа ръка. Последното предложение е прието още на следващия ден, с цел да се облекчи процеса по одобряване на заем за България още на юнската сесия на Съвета. За пълномощник на организацията в България е избран французинът Рене Шарон – служител на Главното комисарство на ОН в Унгария. Планирано е той да пристигне в София на 8 май. От Секретариата на ОН обаче се презастраховат, заявявайки, че с това посещение на Шарон у нас ОН не поема

¹¹ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 49 – 50

¹² Още по Цанково време държавата обявява пред ОН, че дори и резервните фондове на БНБ са абсолютно изчерпани.

¹³ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 50 – 51

никакъв ангажимент във връзка с исканията на българското правителство. Шарон изпълнява съвместно спуснатите му задачи и подава в срок доклада си до Финансовия комитет (ФК) на ОН¹⁴.

Междувременно се разгръща широка агитационна кампания в подкрепа на идеята българската държава да бъде отпуснат заем за справяне с бежанския проблем. В нея се включва дори Българската православна църква чрез назначения за председател на Комитета по подпомагане на бежанците софийски митрополит Кирил. Той се свързва с отговорни фигури в Международния комитет на Червения кръст и ги моли за съдействие. Оттам откликват веднага и председателят Густав Адор пише до висшия комисар за бежанците при ОН д-р Фритьоф Нансен, че XXII международна конференция на Червения кръст се обявява официално „за“ оказване помощ на българските бежанци.

От Женева Атанас Буров съобщава, че според сведения на Шарон и на близкия му съратник Артър Солтър изгледите за одобряване на заема от страна на Финансовия комитет при ОН са много добри¹⁵. Има голяма вероятност окончателното одобрение да се случи още на юнската сесия. Така и става. На заседание от 10 юни, Съветът разглежда доклада на ФК¹⁶ и въз основа на отразените в него сведения и съображения, дава одобрението си за проекта за устройване на българските бежанци с помощта на международен заем, отпуснат на страната под покровителството на ОН.

Макар някои от точките във въпросния доклад на да съвпадат с предложенията на българската страна от изложението, представено на Дръмънд през месец май, има и такива, които се разминават с българския проект. Сумата е намалена до максимум от 2 250 000 британски лири, като 2/3 от тях трябва задължително да отидат за настаняването на бежанците земеделци. Това означава, че на българското правителство се налага да се погрижи за неземеделците със свои средства. Авансът за незабавното задействане на дейността по устройване на новопристигналите пък е оръзан от 1 000 000 на 400 000 паунда. Сред другите условия, поставени от ОН са: 1. Правителството да открие отделна сметка за изразходването на сумите от заема, която да бъде поставена под независимия контрол на „специален агент“, назначен директно от Съвета на ОН¹⁷; 2. България да уреди отношенията си с кредиторите на заеми отпреди войната; 3. Правителството да измени устава на БНБ и тя да се превърне в независимо от държавата учреждение. Като голям проблем се посочват дълговете на страната, свързани с взети преди войната заеми, с репарациите и др., които са преценени като твърде големи, с оглед нивото на държавния бюджет. Този факт кара Комитетът да смята, че *„Съветът не би могъл спокойно да препоръча нов външен заем,*

¹⁴ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 52 – 53

¹⁵ Важно е да се отбележи, че именно Солтър е секретар на въпросната институция.

¹⁶ Изготвен на база специалния доклад на Шарон, анкетите на Международния комитет на труда в България и някои пояснения и сведения от страна на Буров и управителя на БНБ Асен Иванов.

¹⁷ След подписването на договора за заема, този пост е даден на Рене Шарон.

преди Репарационната комисия да си каже думата“. В доклада е посочено и кои приходи на държавата могат да бъдат използвани като гаранция за изплащането на бъдещия заем, стига разбира се Репарационната комисия да се съгласи да ги освободи от общата ипотека. Накрая ФК предлага на Съвета да даде одобрението си за така оформения проект и да упълномощи председателя му *„да вземе всички необходими мерки за неговото осъществяване“* до следващото заседание. Макар някои от предложенията, съдържащи се в доклада на комитета да затрудняват сериозно българското правителство¹⁸, тежката ситуация на страната и все по-утежняващият се бежански въпрос не оставят избор на Ляпчев и екипа му. Те приемат решението на Съвета на ОН, като все пак считат извоюването на одобрение за заема за голям успех¹⁹. Още на другия ден (11 юни) премиерът заявява пред Народното събрание: *„Щастлив съм да ви съобщя следната радостна вест : на вчерашното си заседание Съветът на ОН е разрешил на България да уговори заем от 2 500 000 английски лири*“. От името на правителството Ляпчев изпраща благодарност на Съвета на ОН и на редица личности, за които се знае, че са се застъпили за българската кауза – Емил Вандервелд (външен министър на Белгия), Адриен Тиксие и полковник Проктър (пратеници на Международното бюро на труда), Рене Шарон и др.²⁰

Въпреки наглед успешната кампания, намерила благополучния си край в подписването на протокола от 10 юни, от края на май до края на юни България е заплашена да загуби възможността за получаване на бежанския заем заради един конфликт с Великобритания. Всичко започва на 31 май, когато пълномощният министър П. Хаджимишев е извикан във Форин офис и му е намекнато, че ако България иска да получи заем, най-добре е да изплати на Лондон предявените от англичаните суми по някои плащания отпреди войната. Става въпрос за три категории задължения: 1. Рекламации на английски поданици срещу българската държава; 2. Рекламациите на британското правителство по т.нар. Деклозиерова афера, с които то иска България да изплати стойността на всички селскостопански продукти от реколта 1914-1915 г., реквизирани от тогавашното българско правителство; 3. Българската държава да плати разноските по експулсирането на българските военнопленници и интернираните граждански лица²¹. Макар в този един месец между двете правителства да се водят тежки спорове по темата, накрая българите все пак се виждат принудени да отстъпят, само и само да спасят жизненоважния бежански заем и се съгласяват да платят посочените суми²².

¹⁸ Особено частта за промените в БНБ, които според управляващите в София са неприложими в българските условия.

¹⁹ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 55 – 56

²⁰ Пряпорец, 12 юни 1926 г.

²¹ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 283

²² Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 286

Евентуалните проблеми между София и Лондон не са единствената спънка, която заплашва планирания заем. Важна е и намесата на околните нам държави. В очите на съседите ѝ от север, запад и югозапад, Царството е най-удобно точно каквото е между Ньойския договор и идването на власт на Ан. Ляпчев – слаба във вътрешнополитически план държава, която освен това е и абсолютна изолирана и недолюбвана от Великите сили. В тази позиция тя няма възможност да претендира за отнетите ѝ за тяхна сметка територии. Ето защо, когато разбират, че българското правителство е постигнало принципна договорка с ОН за отпускане на заем, властимащите в Белград, Атина и Букурещ никак не са щастливи. Във факта, че международната организация се е съгласила на нещо подобно спрямо една до вчера отритната от международните отношения страна, те виждат подчертано укрепване на България като държава във всеки смисъл на думата и сериозно се притесняват от едно евентуално засилване на реваншистките настроения в нейното общество. Именно поради тези си страхове, трите държави всячески се стараят да sabotират кампанията по отпускане на бежанския заем. Най-активни са сърбите. Те действат на няколко различни фронта – организират антибългарски митинги в столицата си, изпращат много емисари на Запад, пълнят печатните си медии с материали, от които струи презрение към България, опитват се дори да убедят Дръмънд да се обяви против заема, но удрят на камък и т.н., и т.н. Румънците също не си губят времето – по заповед на правителството пълномощният министър в София изпраща писмо до Междусъюзническата комисия, в което България е обвинена, че не спазва коректно ангажиментите си по репарационния дълг съгласно протокола, подписан на 21 март 1923 г. Когато става ясно, че отговорните фактори в ОН няма да се подведат, трите държави сменят подхода. Сега под прицел са bankerите, които се очаква да вземат активно участие в емитирането на заема. Методите са същите, само че този път кампанията е разгърната и в предварително подкупени западни вестници, в които се появяват какви ли не клевети по адрес на българската държава²³. Тази антибългарска кампания е съсредоточена главно в САЩ, защото именно оттам се очаква да дойдат най-големите капитали в бъдещия заем²⁴. И тук се продължава с грозните клевети. Българите са обвинени, че извършват терор над еврейското си население и че анархисти са поставили бомба в сградата на американската легация в София, с цел да избият пребиваващите у нас щатски дипломати. Отделно от тази си дейност в САЩ, трите съседки на България правят още един отчаян опит да спечелят ОН на своя страна. В Секретариата на организацията постъпват писма от трите правителства, в които се оспорват някои точки от докладите на Рене Шарон и на Международното бюро по

²³ Говори се за страхотни безредици в страната, за абдикация на цар Борис III, за нахлуване на румънска армия на българска територия и т.н.

²⁴ В Париж директорът на БНБ води преговори с намиращия се там директор на американската Федерална резервна банка, а във Вашингтон пълномощният министър Симеон Радев активно агитира за участие на страната в заема.

труда. Сърби, гърци и румънци настояват, че обмисляната сума на заема е прекалено голяма и най-вече, че посоченият брой бежанци е силно завишен²⁵.

Тъй като Великобритания има най-точна представа за реалната ситуация в България тя бързо губи търпение спрямо подривната дейност на Белград, Атина и Букурещ, не на последно място и защото банкови среди на Острова ще са сред най-големите кредитори в планираната финансова операция. *„В тукашните управляващи кръгове“* – пише пълномощният министър в Лондон Панчо Хаджимишев до първия дипломат Буров – *ежесечно се засилва чувството на раздразнение срещу Югославия поради недостолепната маневра да пречи на нашия бежански заем“*. Тези настроения сред британското общество могат, както счита Хаджимишев, да накарат *„меродавните кръгове в Лондон да ускорят отпускането на аванса от заема“*²⁶.

След като на трите държави все пак им става ясно, че чрез интриги и клевети срещу България няма да успеят да провалят заема²⁷, те решават по всякакъв начин да пречат на Ляпчев и екипа му в изпълнението на плана по настаняване на бежанците. След продължителни обсъждания, Букурещ, Белград и Атина представят на септемврийската сесия на ОН един меморандум, в който излагат общата си позиция относно плановете за отпускане на бежански заем на българската държава. В него отново се оспорва броят на бежанците, твърди се, че България всъщност има нужните финансови средства за да ги устрой, изразява се опасение, че някаква част от заема ще отиде за цели, застрашаващи мира на Балканите, призовава се за създаване на строг контролен орган за изпълнението на заема и отново се оспорват данните в доклада на Рене Шарон и размерът на отпуснатата сума. В писмата, изпратени до Съвета на ОН са включени и две искания към организацията : 1. КСХС, Гърция и Румъния да заседават в Съвета на ОН като членове във всяко негово заседание, касаещо въпроса за заема; 2. Да се създаде комитет за контрол, в който да бъдат включени представители на трите правителства. Инициатор на последната идея са сърбите, които упорито се опитват да привлекат на своя страна както старите си съюзници в антибългарските кампании Гърция и Румъния, така и страни като Чехословакия и Италия, отново чрез интриги и евтини клевети. Тази информация силно притеснява властта в София, защото искането за създаване на контролен орган с участието на трите съседни страни е абсолютно неприемливо и българските власти се притесняват, че отказът им може да провали получаването на заема. Търси се позицията на Италия по въпроса. Мусолини категорично заявява, че няма да подкрепи меморандума и това е последната му дума. Темата

²⁵ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 57 – 60

²⁶ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 60 – 61

²⁷ Във в. „Таймс“ даже е обнародвано съобщение, в което се казва, че трите правителства са се споразумели да не се противопоставят на българската молба за заем, но само ако българите докажат, че наистина ще използват средствата за описаната цел, а не за финансиране на армията и ВМРО.

вече била минало за него. Английската позиция не е много по-различна. Във Форин офис са много заинтересовани заемът да се осъществи, защото в него участват главно британски банки, начело с „Bank of England”. Освен това англичаните гледат на заема като начин за предпазване на огромната бежанска маса от националноосвободителна и комунистическа пропаганда. Разтревоженото българско правителство търси мнението на Великобритания по въпроса и оттам отговарят, че са „напълно в течение на този въпрос”. Според Ото Нимайер (член на ФК към ОН) основните искания на трите държави са две : 1. Да вземат пряко участие в контролния орган по заема и 2. Да се наложи на България ограничение - да не настаява бежанци в пограничните райони²⁸.

По първия въпрос Нимайер е категоричен – няма начин подобно включване на сърби, гърци и румънци да се случи. По втората точка също не дава големи шансове на Белград, Атина и Букурещ, но в далеч по-уклончив тон. На 1 септември сърбите отново настояват пред Дръмънд и Солтър за изпълнение на искането за контрол на заема, но последният (който макар да не е председателят, а просто секретар, всъщност е водещата фигура във ФК към ОН) твърдо заявява, че подобно нещо е абсолютно невъзможно. Това е разгласено още на следващия ден и в белградската преса. Така с този призив на сърби, гърци и румънци окончателно е свършено. Съветът на ОН обаче удовлетворява останалите им искания – да не се настаяват бежанци в пограничните райони, трите балкански страни да участват в обсъжданията, когато тема е заемът за България, както и дават съвети и препоръки на Съвета на ОН във връзка с настаяването на бежанците. Макар далеч да не е съгласно с тези отстъпки за съседите си, правителството на Ан. Ляпчев се принуждава да се съобрази с тях. Това кара КСХС, Гърция и Румъния да се възползват още повече от момента и да поставят нови налудничави условия. Съгласно новият доклад на ФК към ОН от 6 септември, който е одобрен още на другия ден, бежанци не могат да бъдат настаявани в пограничните региони, а във вътрешността на страната на 50 и по-малко километра от границите с която и да е от трите държави-инициаторки. По-късно те доразвиват това си изискване, като призовават да се наложи на България да изсели вече установилите се там новодошли, което е практически невъзможно. Като заявява, че никое българско правителство не би поело отговорността за повторно изселване на тези така изстрадали хора, главният директор на Службата за настаяване на бежанците Стоимен Сарафов поставя следните искания от името на българската делегация : 1. Бежанците, които отдавна са настанени в тази зона, да си останат там, като бъдат подпомогнати със средства от заема; 2. От решението за ненастаняване в 50-километровата зона да се направят изключения за районите Варна-Провадия и Мастанли (дн. Момчилград), Ортакьой (дн. Ивайловград), Свиленград източно от Марица, както е

²⁸ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 64 – 69

предвидено в решението от самия ФК в доклада от 6 септември с.г. ; 3. Да бъде разрешено настаняването на бежанци, дошли от Румъния, в зоната Лом, Свищов, Бяла, Русе. Както и се очаква, представителите на Гърция, КСХС и Румъния са категорично против изключенията от 50-километровото правило. Затова ФК излиза с компромисна резолюция. В нея се казва: „По това, което се отнася до намиращите се вече най-малко на 50 километра от трите граници бежанци, чието материално положение не може да се счита за задоволително, комисарят да уреди тяхното положение с помощта на заема, като ги настани някъде другаде, извън 50-километровата зона, доколкото това е възможно, т.е. доколкото позволява наличието на подходящи земи...с оглед да се намали броят им (на оставащите в 50-километровата зона) до минимум”. Така на практика е задоволена контрапретенцията на Сарафов. Районът Варна-Провадия също е одобрен като изключение от правилника. Същото важи и Мастанли. Случаят Ортакьой-Свиленград остава за по-нататъшно обсъждане след допълнителни проучвания. Въвежда се правило, че никакво ново настаняване в 50-километровата зона не може да се ползва от заема. Поради природните дадености е направено изключение за Мастанли, където цифрата е свалена на 10 километра, но при изискване семействата, заселени там да не идват от Гърция. На следващото заседание на Съвета представителите на Сърбия, Гърция и Румъния отново отварят дума за 50-километровата зона, но не постигат никакъв резултат, с което и се приключват опитите им да спъват Бежанския заем²⁹.

Последователната кампания на съседите, целяща саботаж на Бежанския заем, въобще не се отразява на усилията и желанието, които влагат управляващите в София в посока реализацията на така лелеяната цел. Идеята на правителството е всичко да е готово до края на годината и да се започне същинската дейност по настаняване и оземляване на бежанците.

Както предлага ФК към ОН, Съветът се запознава със становището на Репарационната комисия в Париж по въпроса със заема, за да се подсигури, че България ще може реално да го изплати. На база получените от Междусъюзническата комисия в България сведения, комисарите, базирани във френската столица изработват доста детайлизиран протокол. В него са изложените условията, при които Съветът ще даде съгласието си заемът да бъде отпуснат. На 8 септември финансовият министър Владимир Моллов подписва въпросния протокол, а на 30 с.м. Народното събрание го одобрява със специален закон^{30 31}.

²⁹ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 69 – 73

³⁰ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 61 – 62

³¹ Закон за одобряване протокола на Обществото на народите от 8 септември 1926 година относно главните условия за заема, който Българското правителство ще сключи за настаняване бежанците в България и за използване на аванса от 400 000 английски лири за същата цел (обнародван в Държавен вестник, брой от 15 октомври 1926 г.).

Според изложените в протокола условия, Съветът на ОН получава пълен контрол върху използването на заема. Той назначава комисар, който да действа на място от негово име. Той единствен има правото да дава разрешения за изразходване на суми по настъпяването на бежанците. Отговорен е пред назначилия го Съвет и периодично докладва за дейността си. Българското правителство се задължава да поеме издръжката на комисаря и неговите помощници за целия период, в който те пребивават в София. Длъжността е дадена на вече запознатия с българските реалности Рене Шарон. Съветът на ОН получава изключителното право на предварителна санкция на всички договорености между учрежденията кредитори и българската страна. Като гаранции за изплащането на заема правителството в София, в съгласие с Комисията по репарациите в Париж, се задължава да гарантира: 1. Приходите от акциза върху спирта, содата и лимоната 2. Приходите от акциза върху солта; 3. Приходите от продажбата на кибрит и др.; 4. Ако някоя година означените в протокола приходи не надминават най-малко 50% от необходимата сума за годишното обслужване на заема, българската държава е длъжна да предостави допълнителни приходи. Тук се правят две много важни уточнения : 1. Тези приходи са привилегия само на отпускания бежански заем и българската държава няма право да ги използва за никакви свои разходи или за гаранции по нов заем, освен с изричното съгласие на комисарите, управляващи и съблюдаващи изпълнението на заема и на неговите цели; 2. Ако в даден момент общото постъпление от гореспоменатите приходи падне под 150% от необходимата за обслужването на заема сума, комисарите имат правото да поискат от Съвета да прикани Междусъюзническата комисия да отпусне други допълнителни приходи (но без тези от митниците), достатъчни за незабавното допълване на общата сума за да стане тя отново поне 150 %, като конкретно въпросните допълнителни приходи веднага отиват за обслужване на заема.³²

Със задачата да следи за изпълнението на заема и да защитава интересите на отпускащите го институции е натоварена една тричленна комисия от делегати, изпратени от ОН³³.

След одобряването на протокола на Съвета на ОН от Народното събрание, българското правителство, в лицето на финансовия министър Моллов, веднага започва преговори с различни европейски и американски банки. На 10 декември министър Моллов подписва общ договор с участващите и две съглашения: едното с европейските кредитори, а другото – с отвъдокеанските такива. Европейците участват с 2 400 000 английски лири (като 1 700 000 от тях са поети само от британци), а американците – с 4 500 000 американски долара. Така цялостната сума се равнява на 3 326 000 английски лири или 2 246 050 000 златни български лева. Като се приспадат сумите за разносните по отпускане на заема,

³² Вж. Член III на същия закон.

³³ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 62 – 63

както и за покриването на някои предвоенни дългове на българската държава³⁴, за настявяване на бежанците остават 163 536 157 златни лева. Договорената номинална лихва е 7%, но като се прибавят разноските по отпечатване на облигациите, издръжката на „делегатската комисия“ и разни други разходи, реално тя се покачва до 8,5 %. В договора е казано, че изплащането се предвижда да става на шестмесечни вноски в продължение на 39 години и половина. Вноските, съдържащи погасяването и лихвата образуват сумата от 83 851 875 златни лева. Коректното изплащане на поетия дълг от българска страна се съблюдава от назначения от Съвета на ОН комисар, а след изтичането на мандата му – от т.нар. „делегатска комисия“³⁵.

Непосредствено след отпускането на заема е създадена Главна дирекция по настявяването на бежанците, която е пряко подчинена на министър-председателя³⁶.

Договорът за Бежанския заем, макар и да има тежки условия е счетен за огромен успех на правителството на Демократическия сговор. Благодарение на заема са спасени стотици хиляди български семейства, които страдат и гладуват, укрепени са позициите на новия кабинет и са възвърнати надеждите на народа за по-добри бъднини. Макар заемът да има за цел решаването на сериозен социален проблем, той има роля и за финансовото съживяване на страната. Едно от условията е да се уредят отношенията с комитетите на носителите на български ценни книжа. През декември е подписано споразумение за валоризиране на плащанията по предвоенните български дългове³⁷.

Ето и оценката на самия министър-председател за Бежанския заем и цялата процедура около придобиването му: той гледа на него като на дело от „грамадно значение“. На събрание в Бургас заявява още: *„Настявяването на бежанците не можеше да стане другояче, освен чрез извънредни средства – чрез заем... С този заем не само пряко се подпомогнаха бежанците, но и косвено той спомогна за разрешаването на два други големи въпроса : заздравяването на нашата пара и пробиването на път за сполучливото и справедливо решение на въпроса за репарациите“*³⁸.

Стабилизационният заем от 1928 г.

Предвид стабилната подкрепа на Народното събрание, кабинетът се насочва към следващата си голяма цел – външен заем за заздравяване на икономическото и финансовото положение на държавата. Премиерът Ляпчев заявява : *„Нуждата от него се чувствува от всички; Не зная дали има някой, който да я оспори“*. Той е категоричен, че емитирането на

³⁴ Аванси, отпуснати на българската държава от френската “Banque de Paris et des Pays-Bas” през 1912-1913 г.

³⁵ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 63 – 64

³⁶ Стателова, Ел. Грънчаров Ст., История на Нова България 1878 – 1944, София, 1999, с. 462

³⁷ Димитров, Ил., Българо-италиански политически отношения 1922 – 1943, София, 1996, с. 75

³⁸ Божинов, В., Земното кълбо не престава се върти, ако ние и да спим, София, 2005, с.164

заема ще е полезно за „Заздравяването на държавното стопанство, за засилване на нашите кредитни институции – Народна, Земеделска и Кооперативна банки и за стабилизиране на нашия книжен лев“³⁹. Условието за получаването на такъв са повече от благоприятни, защото западните (в това число и американските) банкови магнати са останали с добри впечатления от икономическата политика на правителството покрай проучванията на във връзка с Бежанския заем и сега се готови да се включат в отпускането на нов кредит за страната⁴⁰.

Кабинетът се заема с търсенето на заемодатели още през пролетта на 1927 г. Финансовият министър Моллов изпраща през месец март доклад до ФК на ОН, в който са изложени позитивни сведения за състоянието на българската икономика и финанси. През април се появяват и първите информации за евентуални партньори на Царството по заема. Посочва се неназована „солидна американско-германска банкова групировка“, която чрез директора на „Дисконто Гезелшафт“ била изявила желание да отпусне нужната сума на България, но само при условие, че се изплатят дълговете към въпросната германска банка по кредита, отпуснат на правителството на Васил Радославов през 1914 г. Заради прекомерните претенции на тази банкова група, абсолютно се елиминират шансовете да се работи с нея.

На 12 септември 1927 г. правителството изпраща до Съвета на ОН писмо с призив да се отпусне на страната ни заем за укрепване на финансовата и стопанската ситуация. Организацията откликва веднага и в София е командирован екип от експерти, който да се запознае с моментното положение в сектора. Идеята е на база техните впечатления ОН да изготви план за оздравяване икономиката на Царството.

В същото време в столицата пристигат и представители на различни британски и щатски банкови групи, които също имат за задача да се запознаят със ситуацията в българското стопанство. Успоредно с тях у нас пристигат и значими фигури от американския елит, които обаче също целят да се осведомят по тези въпроси⁴¹. Очевидно е, че Съединените щати, които се явяват кредитор на почти всички държави на Стария континент, се готвят да вземат активно участие в един евентуален нов заем за българската държава.

Проучванията на изпратените от ОН представители приключват в края на есенния сезон на 1927 г. Въз основа на резултатите от тези проучвания и направените изводи, ФК към ОН изготвя един обобщен протокол, с идеята той да бъде представен за одобрение пред Съвета на организацията на декемврийската му сесия. Финансистите на ОН считат, че макар

³⁹ Божинов, В., Андрей Ляпчев, София, 2006, с.90

⁴⁰ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 136

⁴¹ Пълномощният министър в Щатите Симеон Радев предупреждава кабинета да очакват пристигането на важна особа, търгуваща с килими, човек с връзки в „висшия финансов и политически живот на САЩ“. В София идват още виден американски публицист, ректорът на Американския университет в Бейрут и директорът на Американския научен институт в Солун.

българската валута сравнително да се е стабилизирила в последните 4-5 години, държавен бюджет продължава да не е балансиран (страната е все така „на минус“). С оглед засилването на лева, който да се превърне в солидна база за бъдещото укрепване на финансите на Царството, се предлага на последното да се отпусне заем в размер на максимум 4 500 000 английски лири, които да бъдат разпределени, както следва : 1 500 000 за БНБ, 500 000 за БЗБ, 150 000 за БЦКБ, 1 100 000 за покриване на бюджетния дефицит и 1 250 000 за строеж на нови пътища и железопътни линии⁴².

Българското правителство не е съгласно с някои от предложенията, заложиени в протокола. Най-неприемливо е повторното искане БНБ да бъде трансформирана в независимо акционерно дружество, което по никакъв начин не зависи от държавната власт⁴³. ФК препоръчва към банката да се назначи един „технически“ съветник, който да спомогне за по-плавния и бърз преход към новата система на функциониране на учреждението. Казусът с БНБ не е единственият въпрос, по който възниква противоречие между София и ФК към ОН. Други такива са искането на комитета гаранционен приход да станат всички постъпления от митниците⁴⁴ и продължаващите претенции на „Дисконто Гезелшафт“⁴⁵. Тези неразбории налагат решението на въпроса със заема да се отложи за мартенската сесия на Съвета през следващата 1928 г. Оттук до март правителството всячески се старае да убеди Съвета на ОН да отклони искането на ФК за преобразуване на БНБ. По този въпрос страшно много се разчита на подкрепа от играещата основна роля в преговорите за заема Великобритания. Именно с такава цел пълномощният министър Хаджимишев започва все по-често да разговаря с Форин офис, повтаряйки отново и отново, че за Царството просто е невъзможно да изпълни някои от идеите на ФК. През януари Хаджимишев докладва на Буров, че по думите на Орми Сарджънт, директор на Отдела за Централна Европа на Форин офис, изгледите за получаване на заем са добри и се очаква на мартенската сесия България би трябвало да получи утвърдителен отговор. По въпроса за БНБ обаче британецът е непреклонен, „*тъй като*“ – цитира го Хаджимишев – „*досега не е намерена друга алтернатива, която да дава на банкерите гаранция за независимостта на централната ни банка от правителството*“. Пълномощният министър обаче не отстъпва и надлежно излага някои доста основателни причини, поради които подобен ход е неприложим в българската

⁴² Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 138 – 141

⁴³ Въпреки че министър-председателят е известен като противник на принципа за силно държавно присъствие в банковия сектор.

⁴⁴ Според Ньойския договор тези постъпления са гаранция за изплащането на репарациите, което налага да се иска разрешение от Конференцията на посланиците в Париж, тези доходи да се пренасочат към искания заем.

⁴⁵ Германците искат в решението на Съвета на ОН да фигурира точка, според която България е длъжна да използва част от Стабилизационния заем за да изплати исканията от тях суми по кредита от 1914 г., с което Ляпчев и хората му категорично отказват да се съгласят.

действителност⁴⁶. Британците проявяват разбиране и препращат правителственият представител към определения за отговорник на ФК по българския въпрос Ото Нимайер. Освен това британските дипломати подсказват на българите един елементарен ход, с който да решат проблема – просто държавата да изкупи преобладаващата част от акциите на банката и така да я превърне в държавно акционерно дружество⁴⁷.

Недоброжелатели на българската кауза за заема, навярно провокирани от посещенията на редица изтъкнати американски банкери и личности от други сфери, наклеветяват Ляпчевия кабинет, че той се готви да преговаря направо със САЩ, „прескачайки“ британците и ОН. Когато този слух достига до Лондон, Хаджимишев е повикан и недвусмислено му е обяснено, че това ще е „*крупна грешка*“ от българска страна и че е по-добре да се „*действа във и чрез Лондон*“. Пълномощният министър продължава и с активното търсене на съратници в каузата срещу налагането на преобразувания в Българска народна банка, този път сред видни фигури в банковите среди на Британската империя, но все бива препращан към отсъстващия от Лондон Нимайер. Хаджимишев се опитва да си уреди и среща с външния министър Остен Чембърлейн, но и тук удря на камък. Държавният подсекретар на Форин офис Тирела общо взето намеква на българина, че нито той, нито Чембърлейн ще подкрепят искането на Ляпчевия кабинет. През март тонът на Форин офис към Хаджимишев и се изостря и в прав текст му е заявено, че трябва да се внимава, защото само ФК може да прецени при какви условия ще се емитира един заем, дали въобще това ще се случи и, че ролята на Съвета на ОН е просто да регистрира решението на колегите си от финансовата институция, нищо повече от това. Българският представител в британската столица разговаря и с Рене Шарон, който в качеството си на представител на Съвета, предупреждава, че ако и на мартенските заседания не се стигне до договорка по въпроса с БНБ, съществува огромна възможност заемът да пропадне. Това кара правителството в София да приеме лансираната от Форин офис промяна в статута на банката, следвайки съвета за заобикаляне на проблема – от чисто държавна тя става държавно акционерно дружество, като кабинетът изкупува преобладаващия процент акции.

България активно търси и помощта на Кралство Италия в решаването на проблемите около заема и Рим откликва с подчертано приятелски чувства към Царството и с готовност да се притече на помощ. Италия обаче, сама затънала в огромни дългове към САЩ и Великобритания, няма как да повлияе сериозно на банкерите от двете суперсили. Това все пак не пречи на Мусолини и подчинените му да опитват да допринесат за каузата на България, доколкото им е възможно при дадените обстоятелства. В замяна на това Рим

⁴⁶ Хаджимишев изтъква, че у нас няма „достатъчно капиталисти, които да поемат капитала на банката“, както и някои причини от психологически характер.

⁴⁷ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 140 – 143

очаква България решително да пристъпи към по-тясно обвързване с Кралството, но тамошните отговорни фактори много бързо разбират, че надеждите им са напразни, защото кабинетът Ляпчев е твърдо решен да се придържа към прокламираната още с идването му на власт политика на необвързаност с която и да е от водещите европейски страни⁴⁸.

Най-сетне идва мартенската сесия и ФК към ОН излиза с нов доклад, с който Шарон още предварително запознава българските представители Буров и Моллов, с цел да се избегнат конфликтни ситуации между тях и Комитета. Двамата български министри представят пред французина своите възражения⁴⁹ и той се ангажира да ги внесе в Комитета и да действа за възприемането им⁵⁰. В същото време той съветва българите да не коментират повече темата за БНБ, защото едни нови обсъждания по казуса могат тотално да елиминират възможността за заем. Шарон изразява убеждение, че ако Буров и Моллов не засягат темата „БНБ“, те могат най-спокойно да настояват за увеличение на заема до 5 милиона лири.

Макар да правят един последен опит ако не за отмяна, то поне за отлагане на промените в Народната банка, накрая двамата български представители достигат до извода, че протоколът просто трябва да се приеме какъвто е и искат окончателния отговор на София по въпроса.

Протоколът е одобрен от Съвета на ОН по време на заседанието му от 10 март и веднага е подписано от министър Моллов. Народното събрание в София дава своето одобрение на заседанието си от 13 април. На първо място се определя предназначението на заема, а именно да стабилизира българската валута, да подобри положението на БНБ, БЗБ и БЦКБ, да ликвидира бюджетния дефицит, както и за някои други неотложни разходи, свързани със съобщенията. Кабинетът получава мандат да сключи заем под покровителството на Съвета на ОН на стойност максимум 4 500 000 английски лири, който следва да бъде поделен между гореспоменатите три банки за покриване на дефицитите им и за съобщителните средства, съгласно предложеното от Финансовия комитет. Като гаранционен приход Царството предоставя всички вносни и износни мита, включително митата „ад валорем“ от таксите от антрепозит, стопанска и пломбите, както и други митнически такси. Постъпленията от митниците са първа привилегия за гарантиране изплащането на Стабилизационния заем и българското правителство няма право да ги пренасочва за други разходи или да ги използва като гаранция за нов заем, освен ако не получи изричното съгласие на назначения към БНБ технически съветник.

В чл. IV от протокола правителството се задължава да пази независимостта на БНБ от каквито и да е политически влияния. За тази цел към банката е прикрепен гореспоменатият

⁴⁸ Димитров, Ил., Българо-италиански политически отношения 1922 – 1943, София, 1996, с. 75 – 77

⁴⁹ Съобщени и на София в дълга телеграма от 5 март.

⁵⁰ Или поне на онези, които имат характер по-скоро на редакционни доуточнения.

съветник, чиито правомощия се определят от промените в статута ѝ⁵¹. Тези промени трябва да бъдат реализирани на момента и да са съобразени с препоръките на Финансовия комитет, „при което окончателният текст ще бъде предварително одобрен от Комитета или от назначени от него лица“. Според чл. VI Ляпчевият кабинет се задължава „да употреби всички усилия и постоянства в тези условия, щото редовният и извънредният бюджет за 1928-1929 г. да не надвиши 6 730 000 лв. и тоя за 1929-1930 г. – 7 000 000 лв.“. То е задължено също така да поддържа и след това пълен баланс между текущите държавни приходи и разходи и т.н. Към протокола са прикрепени и три приложения. Две от тях, постановяващи промени в устава и дейността на БНБ, съобразени с последните преобразувания в статута ѝ и едно, което представлява таблица със задълженията на бюджета, за които е планирано да се използва заемът⁵². Иначе казано, с въпросния протокол Съветът на ОН си осигурява доста строг контрол върху финансите на Царство България и редовно изплащане на бъдещия заем⁵³.

След одобрението на протокола, правителството се насочва към уреждане гаранциите на заема и стартиране на преговори с bankerите. И тук се случва нещо абсолютно неочаквано, което променя в немалка степен събитията. На 14 април тежко земетресение удря Чирпан. Четири дни по-късно същото се случва и в Пловдив⁵⁴. Щетите са огромни и има немалко жертви.

На юнската сесия на Съвета на ОН, по инициатива на София, се възлага на Финансовия комитет да проучи нанесените щети и спрямо изводите си, да внесе промени в приетия протокол, касаещи увеличение на отпуснатия заем. Комитетът излиза с предложение на България да се дадат още 500 000 лири, като така заемът достига сумата от 5 000 000. Въпросната допълнителна сума е предназначена изключително и само за възстановяване на щетите от заема и контролът по използването и за тази цел е възложен на Рене Шарон.

По въпроса с гаранциите за заема, българската държава, е готова да предостави постъпленията от митниците и трябва да е осигурила този приход, преди да са започнали каквито и да е преговори с банкови учреждения⁵⁵. Проблемът е, че тези постъпления, съгласно чл. 132 на Ньойския договор и протокола, подписан от Александър Стамболийски и Междусъюзническата репарационна комисия на 21 март 1923г., са привилегия на репарационните дългове на страната. Това налага Международната комисия по репарациите в София да бъде помолена да се откаже от тези суми в полза на Стабилизационния заем.

⁵¹ Правителството е абсолютно задължено да назначи на този пост онази личност, която му посочи Съветът на ОН.

⁵² Държавен вестник, бр. 32 от 12 май 1928 г.

⁵³ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 146 – 149

⁵⁴ Божинов, В. Земното кълбо не престава се върти, ако ние и да спим, София, 2005, с. 170

⁵⁵ Член XII от протокола, одобрен на 10 март от Съвета на ОН и на 13 април от НС в София.

Навярно под впечатлението от разразилата се трагедия в Южна България, Комисията се съгласява да отсрочи с половин година изплащането на репарационния дълг и да се откаже от митническите постъпления в полза на заема.

От своя страна германската банкова група „Дисконто Гезелшафт“ продължава да настоява за дължимите ѝ суми по заема, отпуснат на кабинета на Васил Радославов малко преди официалното влизане на България в Първата световна война. Германците се възползват от възникналата ситуация около преговорите по заема и предявяват претенции върху приходите от вносните мита. За да се откажат от тези си искания, те поставят на Ляпчев и екипа му условието първо да се изясни ситуацията с въпросния дълг и едва след това да се започне емитирането на заема. Кабинетът решително отхвърля подобен сценарий и предлага преговорите да започнат след отпускането му. Тъй като след войната във въпросната финансова група са вложени сериозни американски и британски капитали, българите се обръщат за помощ към отговорните кръгове в Лондон. Последните са сериозно заинтересовани от сключването на заема, заради активното участие на местни банкери в него. През юли Хаджимишев се среща с Чембърлейн и му разяснява ситуацията, заплашваща да провали заема. Външният министър успокоява българина, обещава да направи каквото може по въпроса и го уверява, че няма опасност за планираната финансова операция. Действително, още на септемврийската сесия на Съвета на ОН Финансовият комитет отбелязва *„с удовлетворение, че „Дисконто Гезелшафт“ е отложила окончателно своята привилегия върху българските мита в полза на новия заем за стабилизация“*⁵⁶.

Както и при заема за настаняване и оземляване на бежанците, така и при този, съседите на България от север, запад и югозапад не закъсняват да се намесят, с цел да пречат на Царството да се развива и да укрепва все повече след кошмарите през второто десетилетие на XX век. И сега двигател на тази антибългарска кампания е Кралството на сърби, хървати и словенци, където по традиция реагират с остро негодувание на всеки опит или възможност състоянието на българската държава да се подобрява. Главното обвинение този път е, че част от Стабилизационния заем ще бъде използвана за превъоръжаване на българската армия. Това твърдение „изправя на нокти“ Великите сили, което резултира в подадените на 7 и 30 август от пълномощните министри на Великобритания и Франция в София ноти, в които кабинетът Ляпчев е обвинен, че се опитва да купува оръжия, което е грубо погазване на Ньойския договор. Буров категорично отхвърля тези обвинения и ги окачествява като резултат от някакво очевидно недоразумение⁵⁷. Освен това, провокирани отново от инсинуациите на сърбите, същите двама представители се явяват на 11 август в

⁵⁶ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 149 – 152

⁵⁷ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 152 – 153

Министерство на външните работи, където връчват на Буров препоръчителни становища. Те съдържат искане да се прекрати терористичната дейност на ВМРО, да бъдат обезвредени лидерите ѝ и македонският въпрос да се реши чрез мирно споразумение с КСХС. В противен случай, те заплашват, че Лондон и Париж ще гласуват против отпускането на Стабилизационния заем⁵⁸.

В началото на септември 1928 г. изглежда сякаш всички външни пречки за реализирането на заема най-сетне са преодолени. На заседанието си от 5 септември ФК към ОН окончателно утвърждава предложението си за увеличението с половин милион лири, свързано с двете тежки земетресения от април. От българска страна присъстват директорът на БНБ Асен Иванов, началникът на Дирекцията по настанияване на чужденците Стоимен Сарафов, началникът на Бюджетната комисия ми Министерство на финансите Борис Иванов и Рене Шарон – специалният комисар на ОН. Комитетът подготвя заключителен протокол, който е подписан от министър Моллов на 8 септември⁵⁹. Важно е да се отбележи, че българската страна постига и още една много важна победа. В окончателния текст на протокола никъде не е посочен срок за исканото преобразуване на БНБ в акционерно дружество. Ето защо, когато в НС се започват разпалени дебати по повод ратификацията на заема и когато опозиционерите и някои представители на управляващия Сговор, подлагат на жестока критика точката, отнасяща се до Народната банка, министър-председателят съвсем отговорно заявява, че макар да е включено в протокола, изпълнението на тази разпоредба не е задължително в случай, че българските власти спазват независимостта на банката. Както ще покажат събитията, Ляпчев се оказва абсолютно прав. Въпросът наистина не е повдигнат повече и институцията си остава държавна.

Точно когато всичко изглежда изгладено и спокойно, правителството на Сговора получава удар от своите. Англо-френската акция от 11 август задълбочава раздора в управляващата партия. Военният министър ген. Иван Вълков, който системно е обвиняван, че активно сътрудничи на ВМРО, сега е упрекнат, че с тези си контакти възпрепятства сключването на заема. Наред с това, още от пролетта правителството работи в намален състав. Несъгласен с наглед тежките условия, които се очаква да поеме България със Стабилизационния заем и недоволен от пасивното, според него, поведение на българските власти спрямо михайловистите във ВМРО, министърът на железниците Кимон Георгиев още през март подава оставка и предизвиква правителствена криза⁶⁰. Изходът от разгорялата се борба между двете големи фракции (едната начело с министър-председателя и външния министър Буров, а другата оглавявана от председателя на НС и бивш премиер Цанков) е

⁵⁸ Димитров, Ил., Българо-италиански политически отношения 1922 – 1943, София, 1996, с. 103

⁵⁹ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 152 – 154

⁶⁰ Божинов, В. Земното кълбо не престава се върти, ако ние и да спим, София, 2005, с. 170 – 171

подадената от Ляпчев на 5 септември оставка на кабинета⁶¹. В оставащата една седмица до насроченото за 12 септември заседание на Съвета на ОН, пряко касаещо Стабилизационния заем, кризата в управляващата формация се разгаря още повече. През тези дни италианската дипломация се старее да запази поста на протежето си Вълков и да намери начин да дискредитира считания за франкофил Буров, за да бъде изваден той от следващия кабинет⁶². Белград използва този натиск от италианска страна и веднага пуска слухове, че в София се подготвя нов кабинет, оглавяван от Вълков. Този слух достига до Женева точно в деня, когато се подготвя, решаващото за отпускане на Стабилизационния заем заседание. И тук се случва нещо безпрецедентно. Заседанието е спряно без видима причина, поради твърдото убеждение на ОН, съобщено с телеграма в София, че правителство начело с компрометирания в очите на Лондон и Париж генерал е абсолютно неприемливо⁶³. Едва след като на другия ден от София пристига уверение от Комисията по настаняване на бежанците в София⁶⁴, че новото правителство отново е оглавявано от Ан. Ляпчев и че единствената промяна е в Министерството на железниците, пощите и телеграфите, където овакантия пост е зает от управлявалия този ресор през 1924-25 г. Рашко Маджаров, обсъжданията продължават по нормален ред. На следващото си заседание, проведено на 17 септември Съветът на ОН възобновява обсъждането на въпроса и приема резолюция, с която се разрешава на българското правителство да получи стабилизационен заем. Още през следващия месец Ляпчевият кабинет започва преговори с редица банкови групи в Лондон. Въпреки моментните трудности на валутния пазар, все пак се стига до договорка за отпускане на заема. В него участват, Англия (с 1 500 000 английски лири), Холандия (с 200 000 английски лири), Чехословакия (със 100 000 английски лири), САЩ (с 9 000 000 долара), Италия (с 1 500 000 долара), Белгия (с 1 000 000 долара) и Франция (със 130 000 000 франка). Общата сума се равнява на 5 006 391 английски лири или 3 365 065 553 български лева. Срокът за изплащане е 40 години с началната дата 15 ноември 1929 г. при реална годишна лихва от 8,46 %. Освен финансовите постъпления по заема, с него е приета и една обща програма, която има за цел да подобри изпълненията на бюджета, да модернизира банковата система и да възстанови конвертируемостта на българския златен лев.

Сключеният Стабилизационен заем е още един сериозен успех за Ан. Ляпчев и неговия кабинет. В телеграмата си от Женева първият дипломат Буров и финансовият министър Моллов възкликват „*Всички смятат, че сме спечелили сражението*“⁶⁵.

⁶¹ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 187

⁶² Димитров, Ил., Българо-италиански политически отношения 1922 – 1943, София, 1996, с. 104 – 105

⁶³ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 187 – 188

⁶⁴ И по-конкретно от секретарката на учреждението Р. Лефебр.

⁶⁵ Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019, с. 155 – 157

Благодарение на двата заема, получени под покровителството на Съвета на ОН при управлението на Ан. Ляпчев, българската държава най-сетне, десет години след края на Първата световна война, успява да стабилизира националната си валута. Освен това Царството значително подобрява стопанското си положение и да решава един толкова наболял въпрос като настаняването на бежанците, дошли от заграбените от съседите по Ньойски договор български земи. Развитието на международната икономическа конюнктура обаче не позволява да се проявяват в пълна степен положителните последици на финансовото възстановяване. Избухването на световната икономическа криза през октомври 1929 г. с краха на Нюйоркската фондова борса бързо изчерпва натрупаните през втората половина на десетилетието капитали. Все пак именно укрепването на финансите и банковата система позволяват на страната да посрещне някой от най-сериозните удари на кризата, без да се стигне до масови фалити на предприятия и разоряване на населението. Преборването с инфлацията и връщането на доверието в българския лев стабилизират социалната обстановка в държавата и овладяват общественото недоволство. Двата големи външни заема са сключени при доста неблагоприятни условия и повишават държавния дълг с цели 6 000 000 000 лева. Факт, който допринася за това Царството да силно още по-силно зависимо от страните-победителки в Първата световна война⁶⁶. Въпреки това извоюването на тези две сериозни финансови инжекции и съживяването на държавните финанси, извършено с тяхна помощ остават едно от най-големите, ако не и най-голямото, постижение на Ан. Ляпчев в неговия, продължил почти пет години и половина, период като министър-председател на Царство България.

Библиография:

Косев, Д., Управлението на Андрей Ляпчев (1926-1931), София, 2019

Димитров, Ил., Българо-италиански политически отношения 1922 – 1943, София, 1996

Божинов, В., Земното кълбо не престава се върти, ако ние и да спим, София, 2005

Стателова, Ел. Грънчаров Ст., История на Нова България 1878 – 1944, София, 1999

Божинов, В., Андрей Ляпчев, София, 2006

Стенографски дневници на ХХІ ОНС

Държавен вестник

В-к Пряпорец

⁶⁶ Особено от Великобритания, Франция и Съединените щати.